УДК 336.71(477)

***В.В. Коваленко**, канд. екон. наук, доц., Українська академія банківської справи НБУ*

ПРОБЛЕМИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ТА КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ В БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

У статті розглядаються основні проблеми, що пов'язані з процесом капіталізації та концентрації банківського капіталу. Проаналізовано динаміку основних показників, що характеризують активи, зобов'язання та капітал вітчизняних банків, автор акцентує увагу на тенденції відставання темпів капіталізації від темпів зростання активів і пасивів.

Ключові слова: банківська система, капіталізація, концентрація капіталу, активи, пасиви, злиття та поглинання банків.

Постановка проблеми. Розвиток української економіки та сучасний характер міжнародних фінансових відносин України з іншими країнами залежить від багатьох чинників і, зокрема, від чинника капіталізації та концентрації капіталу банківської системи. Неперервний процес фінансової глобалізації та лібералізація режиму міжнародного руху капіталу, зростання конкуренції в банківській сфері та розвиток банківських інновацій призвели до прискорення процесів капіталізації та концентрації в банківській сфері. Консолідація банківського капіталу стала визначальним явищем як у світовій економіці, так і в Україні.

Аналіз публікацій. Питання капіталізації та концентрації капіталу банківської системи завжди привертали увагу економістів, котрі досліджують проблеми підвищення ефективності функціонування банківської сфери.

Великий внесок у структурний аналіз проблем підвищення капіталізації банківської системи зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Е. Фонтелі, Д. Хьюстон, Г. Манне, К. Уайнт, Г. Бортніков, В. Геєць, А. Гальчинський, О. Кірєєв, В. Міщенко, А. Мороз, М. Савлук, Ю. Прозоров, О. Яременко.

Мета статті – дослідження питань щодо процесу капіталізації та концентрації банківського капіталу відповідно до сучасного стану економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Стан і ресурсні можливості вітчизняної банківської системи суттєво впливають на економічне зростання в державі. Ефективність діяльності банківської системи України значною мірою залежить від рівня капіталізації, який на сьогодні визначається як занизький.

Проблемою недостатності капіталізації зумовлюється і недосконаліть як усієї вітчизняної банківської системи, так і окремих банків, які не мають можливості залучати значні ресурси та проводити масштабні активні операції.

Вивчення та аналіз літературних джерел і вітчизняного досвіду ринкових перетворень свідчить, що етап становлення фінансово-кредитного ринку в Україні характеризувався використанням ринково орієнтованої англосаксонської моделі фінансових інститутів – так званої Р-системи (M-system), яка притаманна, насамперед, США та Великобританії, над переважно банківською – Б-системою (B-system), характерною для Японії та країн континентальної Європи, зокрема, Німеччини.

Як засвідчили останні дослідження, специфікою розвитку світових фінансових ринків в умовах глобалізації, злиття та поглинання найбільших фінансових холдингів, транснаціональних корпорацій тощо стає суттєва зміна ролі та функцій банківських інститутів, суттєве підвищення рівня капіталізації банків та концентрації банківського капіталу.

Останнім часом виключно важливу роль у процесах концентрації банківського капіталу, особливо для країн, що розвиваються, відіграє використання досвіду розвинутих країн, що має певні переваги та недоліки при побудові власних банківських систем незалежними країнами. Країни, що розвиваються, намагаються побудувати свої системи фінансово-кредитних інститутів, у багатьох аспектах беручи за зразки або колишні власні метрополії, або своїх найбільших торгово-економічних партнерів. Інституційний каркас та ступінь концентрації фінансової системи, норми поведінки та правила гри на ринку для власних грошово-кредитних установ ці країни формують і розвивають за відповідними зразками "країн-кураторів".

Так, в країнах Латинської Америки, які ще з XIX ст. перебувають під впливом США, структура фінансового ринку тісно пов'язана із особливостями ринку боргового капіталу, а деякі країни як, наприклад, Еквадор, з 2000 р. як національну валюту використовують долар США.

Еволюційний характер побудови банківського сектора країнами Латинської Америки протягом не одного століття привів їх до концентрованої моделі переважно універсальних банків, які

© В.В. Коваленко, 2006

обслуговують, в першу чергу, потреби внутрішнього кредитно-депозитного ринку, а найбільшими банками з іноземним капіталом традиційно, крім американських, є іспанські та португальські. При цьому, незважаючи на часті кризи, рівень концентрації капіталу банківського сектора є достатньо високим.

На відміну від країн Південної Америки, острівні країни і території Вест-Індії та Карибського басейну – колишні та нинішні колонії Великобританії, Нідерландів та інших європейських країн, після Другої світової війни перетворилися у потужні центри міжнародного офшорного банківського бізнесу, вдало скориставшись своїм географічним положенням та створивши належні інституційні засади (в першу чергу, законодавчі та інфраструктурні умови) для обслуговування величезних грошових потоків, насамперед, спрямованих для податкової оптимізації коштів корпорацій та приватних інвесторів із США, а часто – й для відмивання "брудних" грошей.

Зовсім інша ситуація склалася з інституційними засадами розвитку фінансового сектора в країнах із перехідною економікою. Це, насамперед, країни Центральної та Східної Європи і колишнього СРСР, що після краху планово-командної економіки пережили так звану "інституційну катастрофу" початку 90-х років та втрату суспільством основи інституційної структури фінансового сектора – інституту довіри. На відміну від розглянутого вище еволюційного шляху процесів концентрації, притаманного розвитку банківських систем країн Латинської Америки, розвиток банківського сектора країн з перехідною економікою Центральної та Східної Європи і СНД, а зокрема й України, можна характеризувати як революційний, оскільки банківські системи було створено за дуже короткий проміжок часу [5].

Слід зазначити, що після проведення реформи банківського сектора в країнах Центральної та Східної Європи в них активізувався процес концентрації банківського капіталу, головними причинами якого можна виділити наступні:

- за рівнем капіталізації банки цих країни набагато відстають від банків промислово розвинутих країн, що робить практично неможливою для банків конкуренцію на світовому ринку банківських послуг (табл. 1);
- у цих країнах практично завершився процес приватизації банківського сектора, в якому активну участь взяли великі іноземні банки Західної Європи;
- банкрутство слабких банків внаслідок розгортання конкуренції на ринку банківських послуг та підвищення рівня концентрації банківського капіталу;
- перший етап лібералізації банківського ринку і банківської діяльності, який ознаменувався приходом іноземного капіталу;
- створення умов для підвищення рівня концентрації банківського капіталу шляхом утворення банківських холдингів та інших форм банківських об'єднань.

Таблиця 1

Рівень капіталізації деяких комерційних банків країн Європи*

Назва банку	Країна	Капітал станом на 2000 р., дол. США	Місце
"Bank Pekao"	Польща	830	350
"Powszechna kasa oszczednosci"	Польща	708	392
"Ceska Sporstelna"	Чехія	672	410
"Isnvesticni & Postovni Banka ("IPB)"	Чехія	639	428
"Bank Handlow"	Польща	611	444
"Uneshtorgbank"	Росія	592	454
"Komercns bank"	Чехія	494	521
"Banca Comercniala Roman"	Румунія	485	527
"Zegrebacka bank"	Хорватія	422	565
"Powszechny bank kreditovy"	Польща	411	571
"National Savings and Commercial Bank"	Угорщина	385	589
"Beogradska banka"	Югославія	372	611
"Nova Ljubljanska banka"	Словенія	350	629

“Gazprombank”	Росія	334	647
“Bank Gdanski”	Польща	329	653

Продовж. табл. 1

Назва банку	Країна	Капітал станом на 2000 р., дол. США	Місце
“Rumunska rozvojova banka”	Румунія	288	691
“Privredna banka”	Хорватія	265	731
“Kredyt bank Warszawa”	Польща	263	733
“Jugobanka”	Югославія	253	753
“Vojvodjanska banka”	Югославія	212	826
“Bulbank”	Болгарія	197	855
“Postabank es Takarekpenztar”	Угорщина	160	938
“Slovenska sporitelna”	Словенія	151	966

[*] За даними, розміщеними на сайті www.thebanker.com.

Якщо порівнювати вітчизняну банківську систему із системами зарубіжних країн, то частка банківських активів у ВВП України складає 40 %, Німеччини – 200 %, Великобританії – 130 %, Східної Європи – 80-90 %.

Розглянемо динаміку капіталу банків України (табл. 2).

Як свідчить аналіз наведених даних, середньорічний темп приросту капіталу становить 25,32 %, зобов’язань – 40,82 %, активів – 39,06 %, тобто темпи зростання капіталу відстають від темпів збільшення активів. Аналізуючи сумарний розмір капіталу української банківської системи, який на сьогодні склав приблизно 17 млрд. грн., тобто менше ніж 5 % від ВВП, слід зазначити, що цей рівень є низьким порівняно із зарубіжними країнами, тоді як сумарний капітал банків Німеччини, наприклад, перевищує 14 % від ВВП.

Це свідчить про те, що для того, щоб і надалі нарощувати такими темпами активні операції, зокрема кредитні, банки змушені відповідно формувати свої пасиви, прискорюючи нарощування капіталу.

Таблиця 2

Динаміка капіталу банків України[*]

Рік	Капітал		Зобов’язання		Активи	
	млн. грн.	темп приросту до попереднього року, %	млн. грн.	темп приросту до попереднього року, %	млн. грн.	темп приросту до попереднього року, %
1998	4845	–	15173	–	20015	–
1999	5878	21,32	19929	31,35	25806	28,93
2000	6450	9,73	30530	53,19	36890	42,95
2001	7967	23,52	39263	28,60	47229	28,03
2002	9981	25,28	53943	37,39	63992	35,49
2003	12882	29,10	87352	61,73	105539	64,92
2004	18421	42,99	115926	32,71	141497	34,07
2005 (6 міс.)	20456	11,06	144464	24,61	172789	22,11

[*] Розраховано за даними Управління аналізу звітності та оперативного моніторингу Національного банку України.

Зауважимо, що відставання темпів нарощування капіталів вітчизняних комерційних банків від темпів зростання їхніх активів перетворюється на стійку тенденцію (табл. 3).

Слід зазначити, що на сьогодні залишається проблема відставання темпів капіталізації банків від темпів зростання їх активів, хоча фактичний рівень адекватності капіталу становить близько 15 % (при нормативному значенні 10 %). За останні декілька років приріст банківських активів суттєво перевищував відповідне зростання капіталу, а середній рівень нормативу його адекватності знизився з 21 до 15 %, що свідчить про неможливість збільшення капіталу, тому що

банки будуть змушені для підтримки вказаного нормативу зменшувати обсяги кредитування. Оскільки близько 70 % доходів комерційних банків припадає саме на позичкову діяльність, то зменшення її масштабів за таких обставин є прямою загрозою стабільності банківської системи.

Таблиця 3

Динаміка активів і капіталу банків України*

Показник	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р. (6 міс.)
Чисті активи, млн. грн.	37129,00	47591,00	63896,00	100234,00	134348,00	164920,00
Темпи зростання, %	–	128,20	134,30	156,90	134,00	122,80
Балансовий капітал, млн. грн.	6507,00	7915,00	9983,00	12882,00	18421,00	20456,00
Темпи зростання, %	–	121,60	126,10	129,00	143,00	111,00
Статутний капітал, млн. грн.	3671,00	4573,00	5998,00	8116,00	11605,00	12747,00
Темпи зростання, %	–	124,50	131,20	135,30	143,00	109,80
Адекватність регулятивного капіталу, %	15,53	20,69	18,01	15,11	16,81	15,24

* Розраховано за даними Управління аналізу звітності та оперативного моніторингу Національного банку України.

Проблемним питанням капіталізації банківської системи виступає вкладення коштів у банківську систему за рахунок закордонних інвесторів. З одного боку, йдеться про достатність у вітчизняних підприємств і фізичних осіб належного обсягу фінансових ресурсів для інвестування у банківський капітал, а з іншого – про можливі наслідки поглинання зарубіжним капіталом українських банків.

Досвід Польщі, де із 62 комерційних банків 44 безпосередньо або опосередковано належать іноземцям, свідчить, що не завжди іноземний капітал дає поштовх розвитку економіки. У цій країні іноземні інвестори контролюють 79 % капіталу та 68 % активів польського банківського сектора. За даними експертів, іноземний капітал не дав істотного зростання обсягів інвестицій у розвиток економіки. Натомість рівень безробіття досяг 18 відсотків [10].

У світовій банківській практиці триває процес концентрації банківського капіталу. Так, в США кількість банків скоротилася до 10 тисяч. В Україні фінансові ресурси банків розосереджені серед великої кількості дрібних банків (співвідношення банків з іноземним капіталом наведено у таблиці 4). При цьому присутній значний позабанківський обіг коштів, що призводить до неконцентрації грошових коштів на пріоритетних напрямках розвитку економіки. Крім того, в Україні не захищені права національних банків-кредиторів, не створені умови для розвитку інвестиційного кредитування економіки. За таких умов прихід іноземних банків ще більше загострить проблему управління грошовими потоками, підвищить рівень доларизації економіки та її залежність від світових ринків.

Зауважимо, що на сьогодні діє лише 9 банків із стовідсотковим іноземним капіталом, який становить не більше 5 % від їх загальної кількості. Частка іноземного капіталу в статутному капіталі усіх банків системи на 1 серпня 2005 року становила лише 11,2 %. Тобто питома вага іноземних банків є незначною.

Таблиця 4

Кількісний склад банків України

Показник	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р. (6 міс.)
Кількість діючих банків	153	152	157	158	160	162
Кількість банків з іноземним капіталом	22	21	20	19	19	22
Кількість банків зі 100 % іноземним капіталом	7	6	7	7	7	9
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	13,3	12,5	13,7	11,3	9,6	11,2

Таким чином, перед тим як залучати іноземний капітал до банківської системи, необхідно вирішити питання національної безпеки, розвитку та захисту власної банківської системи, зокрема:

- досягти європейського рівня монетизації економіки та зменшити частку позабанківського обігу грошей;
- сприяти концентрації українського банківського капіталу;
- запровадити систему управління грошовими потоками в державі, сконцентрувавши їх у провідних банках на пріоритетних напрямках розвитку економіки;
- встановити обмеження щодо кількості іноземних банків та їх частку в активах і капіталі банківської системи України;
- забезпечити належний рівень прозорості зовнішнього інвестування;
- необхідно розробити систему заходів, спрямованих не лише на стимулювання припливу іноземних коштів у вітчизняну банківську систему, а й на запозичення передового досвіду, передусім – новітніх технологій ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування власної клієнтури.

Проблема капіталізації банківської системи міститься також у формуванні окремих складових банківського капіталу. З цього приводу слід зазначити, що одним із шляхів збільшення основного капіталу є проведення додаткових емісій акцій та реінвестування дивідендів, хоча систематичне спрямування прибутку на поповнення капіталу знижує привабливість банківських акцій для потенційних інвесторів. Тому доцільно розглянути питання щодо запровадження певних пільгових умов для оподаткування тієї частки прибутку, що спрямовується на збільшення банківського капіталу.

Слід приділити увагу і додатковому капіталу, тобто залученню коштів на умовах субординованого боргу в розрізі внесення максимального розміру депозиту однією фізичною особою, а також використанню банківських облігацій. Ситуація, яка склалася щодо субординованого боргу, може поліпшитися із формуванням повноцінної інфраструктури вітчизняного фондового ринку, лібералізацією режиму операцій із банківськими облігаціями як із привабливим об'єктом для вкладання коштів, здатним конкурувати і з депозитами та іншими фондовими інструментами.

На нашу думку, активізація процесу злиття та поглинання банків також впливає на підвищення капіталізації банківської системи. Процедура злиття і поглинання призводить до концентрації банківського капіталу, що, у свою чергу, зменшує витрати і підвищує прибутковість банківського бізнесу.

Згідно зі статтею 26 Закону України "Про банки і банківську діяльність" злиття передбачає припинення діяльності двох (або кількох) комерційних банків як юридичних осіб та передачу всіх їхніх майнових прав і зобов'язань новоствореному банку. Приєднання – це припинення діяльності одного банку як юридичної особи з передачею усіх його майнових прав і зобов'язань іншому на правах філії чи без відкриття філії [4].

Процес злиття та поглинання банків у економічній практиці багатьох західних країн відбувається із часів закінчення Другої світової війни. Фахівці розрізняють три хвилі цього процесу: перша – середина 60-х років XX ст.; друга – 80-ті роки; третя – 90-ті роки. Останній період, який збігається у часі з початком азіатської кризи 1997 р., ще не завершився [7].

З нашої точки зору, злиття та поглинання банків полягає в необхідності концентрації фінансового і банківського капіталів, яка наслідує концентрацію промислового капіталу, та використання переваг, що випливають з цього. Причому слід мати на увазі, що останні злиття банків відбуваються в принципово нових умовах їх роботи – глобалізації світових фінансових ринків.

В Україні такий метод концентрації капіталів застосовується рідко, що пояснюється недосконалістю відповідної нормативної бази, а також неготовністю більшості власників банківських установ поступатися контролем над ними шляхом перерозподілу пакетів акцій.

Висновки. З метою вирішення проблеми капіталізації та концентрації банківського капіталу необхідно вирішити наступні питання:

- сформувати оптимальну структуру капіталу банків, зокрема в частині джерел формування і використання субординованого боргу;
- розробити комплекс обмежень у процесі залучення іноземного капіталу в банківську систему країни;
- забезпечити впровадження передового досвіду у банківську систему: новітніх технологій ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування власної клієнтури;

- запровадити систему пільгового оподаткування прибутку, що спрямовується на збільшення банківського капіталу;
- створити належну нормативну базу щодо процедури злиття і поглинання банківських установ без адміністративного тиску на основі об’єктивних економічних потреб.

Список літератури

1. Лисенко О.А. Методичні основи розрахунку та розподілу власного капіталу найбільшими банками світу // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 11. – С. 28-35.
2. Маричев С.А. Капитализация российской банковской системы: проблемы и перспективы роста // Деньги и кредит. – 2004. – № 11. – С. 44-51.
3. Мищенко В.І., Шаповалов А.В., Салтинський В.В., Вядрова І.М. Реорганізація та реструктуризація комерційних банків: Навч. посібник. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. – 216 с.
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 8. – Ст. 26.
5. Прозоров Ю., Вальчишен А. Украинские банки – ведущая сила растущего рынка корпоративных облигаций // Банкиръ. – 2003. – № 3. – С. 40-41.
6. Прозоров Ю. Особливості інституційних перетворень та концентрація банківського капіталу в Україні // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 6. – С. 11-13.
7. Роуз Питер С. Банковский менеджмент. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 768 с.
8. Руденко Т., Кущ О. Місце банків на фондовому ринку. Зберігачі // Цінні папери України. – 2003. – № 43. – С. 10-13.
9. Сугоняко О. Капіталізація банків: нова тенденція // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 10. – С. 34-37.
10. Financial Stability Report. – Viena: Oesterreichische Nationalbank, 2003.

Summary

Basic problems are examined in the article, that capitalizations and concentrations of bank capital are related to the process. The dynamics of basic indexes, which characterize assets, obligation and capital of domestic banks, is analysed, an author accents attention on the tendency of lag of rates of capitalization from the rates of growth of assets and liabilities.

Отримано 18.10.2005

Коваленко. В.В. Проблеми капіталізації та концентрації капіталу в банківській сфері [Текст] / В.В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи.- 2006.- № 1.- С. 49-54.

Коваленко. В.В. Проблеми капіталізації та концентрації капіталу в банківській сфері [Текст] / В.В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи.- 2006.- № 1.- С. 49-54.